

EWELINA MOROŃ, [rec.] Agnieszka Woynarowska, *Niepełnosprawność intelektualna w publicznym i prywatnym dyskursie*, Impuls, Kraków 2010, ss. 320

Agnieszka Woynarowska jest doktorką nauk humanistycznych, pełni funkcję adiunktki w Zakładzie Pedagogiki Specjalnej Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego. Pracowała także jako terapeutka we wspólnocie dla osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną Camphill Humanus-Haus oraz jako nauczycielka w gdańskim ośrodku dla dzieci i młodzieży z autyzmem. Zainteresowania naukowe autorki oscylują wokół społeczno-kulturowych aspektów niepełnosprawności intelektualnej oraz andragogiki specjalnej. Recenzowana pozycja jest najważniejszą publikacją w dotychczasowym dorobku badaczki.

Niepełnosprawność intelektualna w publicznym i prywatnym dyskursie to jedna z pierwszych publikacji z zakresu polskiej pedagogiki specjalnej, ujmująca zagadnienie w sposób interdyscyplinarny. Badaczka podejmuje próbę dokonania — w duchu krytycznej analizy dyskursu — rekonstrukcji tekstów dotyczących niepełnosprawności intelektualnej (NI) na dwóch poziomach: zewnętrznym (artykuły prasowe, pozycje beletrystyczne, filmy, programy telewizyjne) oraz wewnętrznym (autonarracje niepełnosprawnych intelektualnie wychowanków, ich matek oraz terapeutów), traktując NI jako fakt społeczny oraz konstrukt dyskursywny, poddawany ciągłym negocjacjom znaczeniowym. Główne pytanie badawcze, jakie autorka stawia sobie na początku, dotyczy sposobu konstruowania we współczesnym polskim społeczeństwie zjawiska niepełnosprawności intelektualnej, co wynika z przyjętych konstruktywistyczno-strukturalistycznych założeń. Badaczka odrzuca tym samym „istniejącą w społecznych konstrukcjach oczywistość niepełnosprawności intelektualnej i pewną naturalność sytuacji egzystencjalnej, w jakiej osoby nią dotknięte i ich rodziny są społecznie lokowane” (s. 10).

Struktura publikacji wydaje się zbieżna z układem kompozycyjnym dysertacji: książkę podzielono na sześć rozdziałów: dwa pierwsze prezentują szerokie założenia teoretyczne; rozdział trzeci jest poświęcony przyjętej w pracy metodologii; rozdziały czwarty i piąty mają charakter empiryczny, szósty zaś stanowi podsumowanie przeprowadzonych analiz. W części teoretycznej NI jest osadzona w kontekście szeroko rozumianej, wartościowanej inności, stygmatyzacji oraz silnie nacechowanej opozycji My–Oni. Autorka przytacza różne teorie kształtowania oraz nabywania tożsamości: od Bourdieu’owskiej koncepcji różnicy, przez opozycję My–Oni Baumana do filozoficznych aspektów samookreślenia w rozumieniu Hegla i Husslerowskiej kategorii Obcego. Następnie autorka streszcza poglądy Foucaulta dotyczące wykluczenia.

czenia i funkcjonowania Innego (szaleńca) w zmieniającym się społeczeństwie oraz próbuje przenieść podstawowe założenia teorii na grunt współczesnej pedagogiki krytycznej. Ponadto dokonuje syntetycznego przeglądu najważniejszych koncepcji dotyczących dyskursu (czyli: wydarzenia komunikacyjnego, formy użycia języka, działania komunikacyjnego, nieustannego procesu, systemu wiedzy konstruującego otaczającą rzeczywistość, rozproszonej struktury o zmiennym znaczeniu). Woynarowska jednocześnie podkreśla brak ideologiczno-politycznej neutralności dyskursu oraz ogromną sprawczość języka — narzędzia dominacji i wykluczania lub emancypacji. Wskazując na rozróżnienie między dyskursem publicznym i prywatnym, autorka sięga do popularnej zwłaszcza w szkole łódzkiej koncepcji SEP (*somebody else's problem*). Ostatnim wątkiem teoretycznym jest zreferowana teoria przemocy symbolicznej Bourdieu.

Analiza poszczególnych tekstów jest osadzona w jakościowej strategii badań — rozdział trzeci zawiera ich szczegółową charakterystykę. Badaczka deklaruje wykorzystanie krytycznej analizy dyskursu (KAD) oraz metody badań biograficznych, stosując technikę wywiadu narracyjnego (w rozmowach z terapeutami i matkami osób z NI) oraz wywiadu pogłębionego (dla dorosłych wychowanków z NI), co podpira odpowiednio wybranymi passusami teoretycznymi. Część metodologiczna nie zawiera szczegółowej charakterystyki zebranego korpusu badawczego oraz — mimo zapowiedzi — zdefiniowanego przedmiotu badawczego i problemów badawczych.

Na główną część książki składa się analiza (a raczej zestawienie) tekstów i dokumentów, które poruszają kwestię NI w różnorodnych kontekstach: medialnym, publicznym (społecznym), medycznym, prywatnym (domowym), edukacyjnym oraz rodzicielsko-opiekuńczym. Na potrzeby pracy badaczka wyróżnia kilkanaście reprezentacji dyskursu (pomocy, rodzicielski, osobistej tragedii, zwyczajności, normalizacji, adaptacji i emancypacji, romantyczno-emancypacyjny, terapeutyczno-korekcyjny, sakralizujący, eksterminacji, zwyczajności), organizowanych wokół dwóch odmian — dyskursu publicznego (omawianego w rozdziale czwartym) oraz prywatnego (rozdział piąty). Cała część analityczna jest zorganizowana według schematu: każda z reprezentacji dyskursu zilustrowana jest przez fragment tekstu/dokumentu/transkrypcji programu/streszczenia/autonarracji/narracji oraz opatrzona komentarzem autorki, najczęściej pełniącym funkcję parafrazy. Rozdział czwarty kończy szczegółowe podsumowanie (analogicznego zakończenia brakuje po rozdziale piątym).

Woynarowska w swojej pracy przyjęła dwa podstawowe założenia: NI to fakt społeczny nieustannie podlegający redefinicji przez dyskurs, a język jest czynnikiem zniewalającym. Poza tym w książce pojawiają się założenia niewyrażone *explicite*:

- NI to diachronicznie taka sama konstrukcja dyskursywna jak szaleństwo;
- NI może być także atrybutem¹;

¹ Pojęcie zaczerpnięte z JOS.

- kategoria „oczywistości” jest wynikiem stosunków władzy i produkcji;
- niepełnosprawni i niepełnosprawne są ludźmi uciemiężonymi, których należy uwolnić zgodnie ze scenariuszem wyzwolenia, czyli upodmiotowienia.

Jeżeli chodzi o metodologiczne założenia, autorka świadomie wybiera metody badań jakościowych, na poziomie publicznym wykorzystując do analizy dyskursu założenia KAD, a na prywatnym — metodę biograficzną. Wykorzystany materiał badawczy — deklarowany — stanowią wypowiedzi osób publicznych (nazwanych elitami symbolicznymi), periodyki, narracje rodziców, terapeutów i samych niepełnosprawnych (osób z zespołem Downa). Korpus zaprezentowany — rzeczywisty — obejmuje także treści książek beletrystycznych i filmów (przytaczanych w formie streszczenia) oraz transkrypcję werbalną programów telewizyjnych. Do współtworzenia drugiego subkorpusu — narracyjnego — zaproszono pięć osób z NI, matki wychowanków oraz dziewięciu rehabilitantów. Przyjęte przez autorkę hipotezy są silnie manifestowane w rozdziałach teoretycznych, a mimo to pojawia się w części metodologicznej asekuracyjny postulat przyjęcia przez badaczy i badaczki „naiwnej poznawczo postawy” — zawieszenia w badaniach jakościowych swoich poglądów (s. 89). Zebrany materiał tekstowy niestety nie wyczerpuje problemu obecności NI w tekstach i dokumentach — został dobrany i zinterpretowany w taki sposób, by wykazać dychotomię My-Oni oraz zezemplifikować nałożoną przez autorkę siatkę typów dyskursu.

Mocną stroną pracy stanowi innowacyjna próba zaprzęgnięcia do badań pedagogicznych interdyscyplinarnej metodologii. Autorka stawia kilka odważnych tez, na przykład osoby z NI są wykluczane, ponieważ nie są konsumentami idealnymi; niepełnosprawność intelektualna to konstrukt społeczny, który kształtuje się poprzez dyskurs. Ciekawym pomysłem jest wykorzystanie w części analitycznej koncepcji Obcego i teorii SEP, badaczka wprowadza też syntetyzujące tabele ilustrujące tropy dyskursywne, co pomaga czytelnikowi uporządkować zdobywaną wiedzę. Warto również dodać, że stosowana przez autorkę terminologia jest zgodna z obowiązującą w paradygmacie pedagogicznym tendencją do nazywania osób z deficytami poznawczo-rozwojowymi niepełnosprawnymi intelektualnie oraz traktowaniem ich przez pryzmat poziomu przystosowania do samodzielnego życia, a nie numerycznych tabel mierzących poziom IQ.

Do słabych stron pracy należy przede wszystkim brak zaplecza metodologicznego: użycie KAD pozostaje w sferze deklaracji — autorka dokonuje subiektywnej analizy dyskursu przez zestawienie tekstów i dokumentów o tematyce z zakresu NI. Prezentowane rozdziały teoretyczne nie wyczerpują problemu badawczego, jakim jest konstruowanie oraz negocjowanie znaczeń NI; w książce zabrakło strukturalnej analizy zawartości, teorii grupy zagłuszanej Kramarae, KAD w ujęciu anglosaskich badaczy (Wodak i jej koncepcja *common sense*, Fairclough) oraz narzędzi do analizy wizualnej — dla materiałów telewizyjnych autorka zastosowała jedynie transkrypcję wypowiedzi. Pomocna mogłaby się okazać metodologia badań etnolingwistycznych (teoria językowego obrazu świata Bartmińskiego), teoria grup pierwotnych i pier-

wotnej socjalizacji Cooleya oraz koncepcja tożsamości zbiorowej. W pracy została wykorzystana obserwacja uczestnicząca, jednak brakuje o niej wzmianki w założeniach metodologicznych. Wąsko i chaotycznie potraktowane są podpunkty o tożsamości — czytelnik błądzi po zaprezentowanych koncepcjach, które ostatecznie i tak nie wpływają na przebieg ani interpretacje badań własnych, natomiast względnie eksploatowana koncepcja Czyżewskiego — SEP — nie jest ujęta we Wstępie. Dodatkowo w rozdziale pierwszym i drugim przeważa mowa pozornie zależna, która zaciera granicę między przytaczanymi teoriami a odautorskimi komentarzami. Zastanawia także jednostronność głównej tezy pracy, mówiącej, że rzeczywistość społeczna jest konstruowana przez dyskurs (rozumiany jako użycie języka i działanie społeczne), będący kluczowym czynnikiem w społecznej konstrukcji życia społecznego i ważnym elementem relacji władzy.

Badaczka co prawda nie definiuje niepełnosprawności intelektualnej (co stanowi duży atut książki), ale nie ukrywa swojego stanowiska: w tekście głównym często pojawiają się (postkolonialne!) presupozycje dotyczące NI: „Mimo różnych prób rehabilitacji, zmniejszenia dystansu pomiędzy ludźmi z niepełnosprawnością intelektualną a resztą społeczeństwa” (s. 13); „I to na nich [osobach z NI — E.M.], nieodmiennie pozbawionych możliwości mówienia we własnym imieniu” (s. 19). Należy również być wyczulonym na reprezentacje NI — w publikacji mówi się wyłącznie o osobach z zespołem Downa, choć nie jest to nigdzie zaznaczone.

Woynarowska z nieuzasadnionego powodu dokonuje zmiany techniki badawczej — posługując się wywiadem pogłębionym w wypadku osób z NI oraz wywiadem narracyjnym w wypadku matek i rehabilitantów. W części empirycznej brakuje szczegółowej analizy przytaczanych fragmentów nagrań oraz metatekstowego komentarza dotyczącego czasu i przebiegu uzyskanych wywiadów. Analiza zebranego materiału zatrzymuje się na etapie deskrypcji, co jest najniższym poziomem w metodach bazujących na studium przypadku.

Dobór materiału badawczego także pozostawia wiele do życzenia: informacje o zebranych korpusie są rozproszone lub ukryte pod tytułami *Analiza dyskursu publicznego* oraz *Analiza doświadczenia indywidualnego niepełnosprawności intelektualnej*. Sam korpus nie jest zrównoważony, co więcej, autorka wprost przyznaje się do braku koncepcji wyboru nielicznych tekstów i dokumentów: „Nie mam dla mojego wyboru uzasadnienia teoretycznego, być może następne analizy należałoby wykonać na podstawie innych tytułów, co poszerzyłoby wiedzę na ten temat” (s. 105). Dalszy fragment obnaża tendencyjność analizowanego materiału: „W swoich analizach chciałam odkryć właśnie przyjmowanie postaw wykluczających przez konsekwentne, powtarzające się przypisywanie pewnych negatywnych atrybutów osobom z niepełnosprawnością intelektualną mające miejsce w dyskursie publicznym” (s. 102).

W publikacji odnaleźć można także niedociągnięcia edytorsko-redakcyjne: referowanie danych stanowisk badawczych nie bezpośrednio ze źródła, lecz z innych opracowań, niekonsekwentne stosowanie cudzysłowów, podawanie w tekście głów-

nym inicjałów autorów wykorzystywanych cytatów zamiast pełnych imion, brak konsekwencji w stosowaniu wcięć akapitowych po cytatach blokowych, mieszanie czasów (na przykład s. 83), stosowanie niezrozumiałych dla odbiorcy wytluszczeń, użycie wprowadzających w błąd co do treści tytułów podpunktów (zwłaszcza w rozdziale trzecim), dublowanie cytatów E. Zakrzewskiej-Manterys (ss. 46 i 135 oraz 47 i 114). Rozdział pierwszy oraz szósty są zbędnie naszpikowane cytatami, niepełniającymi funkcji polemicznej ani dokumentującej, a jedynie ilustrującą. Czytelnik pobieżnie poznaje teorie i założenia metodologiczne, które nie są później wykorzystane w części analitycznej pracy (teoria Bubera, systemy wykluczeń Foucaulta, socjologiczno-lingwistyczne teorie dyskursu), lub dowiaduje się o wątpliwym statusie rozwiązań metodologicznych, które nieskomentowane, są potem przejęte przez badaczkę (podział na dyskurs publiczny i prywatny).

Niepełnosprawność intelektualna w publicznym i prywatnym dyskursie stanowi pierwszy krok w kierunku interdyscyplinacji nauk pedagogicznych. Jako pozycja nowatorska nie ustrzegła się uproszczeń i braków metodologicznych, natomiast stanowi ważny głos w społeczno-kulturowym konstruowaniu znaczenia niepełnosprawności intelektualnej. Godna pochwały jest odwaga metodologiczna badaczki w czerpaniu z najnowszych dokonań z pogranicza socjologii, psychologii i lingwistyki. Oby publikacja odbiła się w środowisku pedagogów specjalnych głośniejszym echem niż równie interesująca praca Czesława Dziemidowicza *Dziecko głuche i język ojczysty*².

² C. Dziemidowicz, *Dziecko głuche i język ojczysty*, Bydgoszcz 1996.